

ՀՐԱՆՏ ՕՂԱՆՅԱՆ

ՄԻՄԵՈՆ ԵՐԵՎԱՆՅՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՆՁԵՎ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԸՆՏՐՎԵԼԸ ԸՍՏ ԶԱՄԲՈՒ ԵՐԿԻ

Միմեոն Ա Երևանցի կաթողիկոսի (ծն. 1710, կաթողիկոս՝ 1763-1780) գործունեության ժամանակահատվածը հայ ժողովրդի պատմության կարևոր շրջափուլերից մեկն է: Տարածաշրջանային բազմաթիվ խնդիրներ՝ թուրք-պարսկական տիրապետություն, մահմեդական տարբեր ցեղերի շարունակվող ներխուժումներ և տեղաշարժեր հայկական տարածքներում, միջազգային իրավիճակի փոփոխություն՝ առաջին հերթին պայմանավորված պարսկական տիրապետության թուլացմամբ, թուրքական նվաճողական միտումներով և ռուսական քաղաքականության ակտիվացմամբ հարավկովկասյան տարածաշրջանում: Հայ ազատագրական մտքի տեսլականի՝ դեպի Ռուսաստան ուղղված հայացքը նոր մարտահրավերների առջև էր կանգնեցնում հայ ժողովրդին՝ նոր իրավիճակին հարմարվելու և նոր մոտեցումների հրամայականով:

Քաղաքական այս իրադարձություններն իրենց ազդեցությունը թողեցին նաև հայ հոգևոր կենտրոն էջմիածնի վրա, որտեղ անկայուն իրավիճակ ստեղծվեց: Անիշխանությունը, բռնությունները, ավերումները, կամայականությունները լրջագույն խնդիրներ էին առաջ բերում այդ ժամանակաշրջանի կաթողիկոսների համար: Կարևորագույն խնդիր էր դարձել էջմիածնի կաթողիկոսության կարգավիճակի հստակեցումը, հոգևոր կենտրոնի գերագահության հաստատումը և պահպանումը, տնտեսական, հարկային, դրամական և այլ բազմաթիվ խնդիրների լուծումը:

Այս բոլոր խնդիրներն իրենց արժարժումն են գտել Միմեոն Երևանցու հեղինակած Ջամբո երկի՝ էջմիածնի պատմությանը, թեմերին, Աղվանից, Աղթամարի, Սսի կաթողիկոսություններին, կաթողիկոսների ընտրությանը և օծմանը նվիրված գլուխներում¹:

Միմեոն Երևանցու հեղինակած այս երկը պարունակում է աղբյուրագիտական արժեքավոր տվյալներ, որոնց ուսումնասիրությունը պատմական իրադարձությունների համատեքստում լրացնում և ավելի ամբողջական է դարձնում պատմական այս ժամանակաշրջանին վերաբերող փաստագրական նյութը:

¹ ՄՄ 978, նաև Ջամբո, գիրք, որ կոչի յիշատակարան արձանացուցիչ, հայելի և պարունակող բնափյոց որպիսութեանց Սրբոյ Աթոռոյս, և իւրոյ շրջակայից վանօրէիցն, համաժողովեցեալ եւ շարագրեցեալ ի Սիմօնի ցաւահար եւ վշտակոծ կաթողիկոսէ Երեւանցոյ, Վաղարշապատ, 1873, Գլուխ Ա-ԺԲ (այսուհետև՝ Ջամբո):

Ջամբո երկը կարևոր տեղեկություններ է հաղորդում Միմեոն երևանցուն նախորդած կաթողիկոսների գործունեության վերաբերյալ, որոնք ոչ միայն սկզբնաղբյուրի նշանակություն ունեն, այլև արժանահավատ են, քանի որ վերջինս եղել է դեպքերի ժամանակակիցը և շատ դեպքերում՝ մասնակիցը: Սույն ուսումնասիրության նպատակն է ներկայացնել Միմեոն երևանցու պատմական ժամանակաշրջանը՝ Ջամբո-ի հաղորդած փաստերի համատեքստում՝ համադրելով դրանք այլ սկզբնաղբյուրների և նյութերի հետ:

Ընդունված կարծիքի համաձայն՝ Միմեոն երևանցին ծնվել է 1710 թ., ըստ երևույթին երևանում: Ընտանիքի մասին հայտնի է հետևյալը. ծնողներն են եղել Կարապետը և Գայանեն, ուներ երեք եղբայր՝ Մելիքսեթ, Հարություն և Ղազար²: Նրա կյանքի վաղ շրջանի մասին շատ տեղեկություններ չկան: Ունենք վկայություն, որ նախնական կրթությունը ստացել է Մայր Աթոռի դպրոցում՝ աշակերտել է ժամանակի հայտնի աստվածաբան Հովսեփ Վարդապետին³ և ապագա կաթողիկոս Հակոբ Շամախեցուն (1759-1763)⁴:

Հաջողությամբ ավարտելով Մայր Աթոռի դպրոցը՝ Միմեոն երևանցին նշանակվում է նույն դպրոցի ուսուցիչ: Կրթական մակարդակն ու ստացած փայլուն կրթությունը ապագա կաթողիկոսին թույլ են տալիս հաջողությամբ դասավանդել. նրա աշակերտների թվում կային հայտնի մարդիկ՝ Հովսեփ Արղուժյանը (1800-1801, ընտրված, բայց չօծված հայոց կաթողիկոս), Դավիթ Ե (1801-1807) և Դանիել Ա (1807-1808) կաթողիկոսները, եպիսկոպոսներ, սարկավազներ և այլք⁵:

Միմեոն երևանցին 1765 թ. իր հեղինակած Ջամբո աշխատությունում անդրադարձ է կատարել նաև այն բոլոր կաթողիկոսներին, որոնց աթոռակալության տարիներին ծավալել է իր գործունեությունը:

Միմեոն երևանցին ոչ միայն քաջաձանոթ էր Կարապետ Բ Ուլնեցի (1726-1729) կաթողիկոսի գործունեությանը, այլ նաև մի կարևոր հանգամանք է նշում նրա օրոք տեղի ունեցած դեպքերի վերաբերյալ: Այս կաթողիկոսի գահակալման շրջանում է, որ 1724-25 թթ. արշավանքների հետևանքով Օսմանյան կայսրությունը փորձում է գրավել Արևելյան Հայաստանը, և այս հանգամանքն իր ազդեցությունն է թողնում նաև էջմիածնի կարգավիճակի վրա:

² ՄՄ 1818 ձեռագրի հիշատակարանում Միմեոն երևանցին տեղեկություններ է հաղորդում իր և իր ընտանիքի անդամների մասին. «...զմարմնատու ծնօղս իմ՝ զԿարապետն և զԳայանեն, և զեղբայրսն իմ՝ զՄելիքսեթեկն, զՅարոսիմն և զՂազարն, զորս ի յիջելն ձեր, յիջեալ լիջիք և դոմ ի Քրիստոսէ յԱստուծոյ մերմէ»:

³ Ա. Հատիսյան, «Միմեոն երևանցի», էջմիածին, 1972, հմր ժԲ, էջ 23:

⁴ Ս. Կանայեանց, Յուցակ հայերեն ձեռագրերի թիֆլիսի ներսիսեան հոգևոր դպրանոցի, Թիֆլիզ, 1894, էջ 51, ձեռ. հմր՝ 26՝ Գաւազանագիրք, Հիշատակարանը, էջ 211ա:

⁵ Դիւան հայոց պատմութեան, հրատարակեց Գիւտ քահանայ Աղանեանց, Գիրք Գ., Միմեոն կաթողիկոսի Յիշատակարանը, կենսագրութեամբ և յաւելուածներով ու ծանօթութիւներով, Թիֆլիս, 1894, էջ ԿԶ (այսուհետև՝ Դիւան հայոց պատմութեան, Գիրք Գ.):

Այս ժամանակաշրջանից սկիզբ է դրվում մի իրավիճակի, երբ հայոց կաթողիկոսների ընտրության հարցում Օսմանյան իշխանությունների աջակցությամբ գերիշխող դիրք է գրավում Կ. Պոլսի հայ հոգևորականությունը: Այս հանգամանքը Սիմեոն Երևանցին ներկայացնում է հետևյալ կերպ. ըստ նրա՝ Կարապետ Ուլնեցին «ի Պոլիս օժեցաւ Կաթողիկոս թելադրութեամբ Բաղիշեցի Յովհաննէս վարդապետին (որ Պատրիարք էր նոյնոյ քաղաքին)»⁶, և ցավով է արձանագրում, որ եթե մինչ այդ էջմիածնի կաթողիկոսները անմիջականորեն կամ նվիրակների միջոցով էին դիմում Օսմանյան սուլթաններին, ապա այսուհետ կաթողիկոսները կարող էին դիմել Բ. Դռանը միայն Կ. Պոլսի պատրիարքների միջոցով: Եվ այս գերիշխան դիրքը առավել ցայտուն արտահայտություն ստացավ 1726 թ. Կարապետ Բ Ուլնեցի կաթողիկոսի ընտրության ժամանակ⁷: Պարզունակ է հնչում Սիմեոն Երևանցու այն ձևակերպումը, որ կաթողիկոսը «Աթոռոյս որպեսիութեան, պատուոյն և իշխանութեան ամենևին անտեղեակ, ինքն ևս ծեր և պարզամիտ» էր, իսկ Պոլսո պատրիարք Հովհաննէսը՝ «խորամանկ, շոքմոգ, կեղծաւոր, և խաբող»⁸: Չբացառելով այս հանգամանքը ևս, այնուհանդերձ նշենք, որ սա քաղաքական իրավիճակի լուրջ փոփոխության հետևանք էր և ոչ միայն Պոլսո պատրիարքի անձնական նկրտումների արդյունք⁹, ինչպես որ ցանկանում է ներկայացնել հեղինակը: Սիմեոն Երևանցու այս բացասական վերաբերմունքը, սակայն, միանգամայն հասանալի է դառնում, քանի որ Ջամբո-ում բազմիցս շեշտվում է, որ Կ. Պոլսի հոգևորականությունը պետք է անվերապահորեն ենթարկվի էջմիածնին:

Հաջորդ կաթողիկոսը, որին Ջամբո-ում անդրադարձել է Սիմեոն Երևանցին, Աբրահամ Բ Խոշաբեցին (1730-1734) է, որի օրոք 1734-35 թթ. ռազմական գործողությունների ժամանակ Նադիր շահի գլխավորությամբ պարսկական զորքերին հաջողվում է հաջողությամբ պայքարել օսմանյան զորքերի դեմ և ետ նվաճել Արևելյան Հայաստանն և կորցրած այլ տարածքներ: Սիմեոն Երևանցին կաթողիկոսին բնութագրում է որպես «առաքինի», «հեզ», «բարեբարո» և «աղօթասէր»: Ի տարբերություն Կարապետ Բ-ի, նա կաթողիկոս է ընտրվում էջմիածնում, ինչը Սիմեոն Երևանցու՝ մյուս աթոռների նկատմամբ էջմիածնի գերազանցության վերաբերյալ համոզվածության պարագայում կարևոր հանգամանք էր տվյալ կաթողիկոսի գործունեությունը գնահատելու համար:

⁶ Ջամբո, էջ 29:

⁷ Արմեն Այվազյան, Հայոց եկեղեցին XVIII դարի հայ ազատագրական շարժման քառուղիներում, Եր., 2003, էջ 41:

⁸ Ջամբո, էջ 235:

⁹ Մաղափա առք. Օրմանեան, Ազգապատում, Հայ ուղղափառ եկեղեցիոյ անցքերը սկիզբէն մինչև մեր օրերը յարակից ազգային պարագաներով պատմուած, Բ հատոր, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, Եր., 2001, էջ 3292 (այսուհետև՝ Մ. Օրմանեան):

Ինչպես այս կաթողիկոսի, այնպես էլ նրան հաջորդած Աբրահամ Գ Կրե-տացու (1734-1737) վերաբերյալ Ջամբո-ը վկայում է, որ նրանք ունեն «հո-գացեալ զգրեանս օգտարարս» և «զգրեանս օգտարարս արքունական և դատաւորական... զորս յետոյ գրեսցուք»¹⁰ : Ինչպես տեսնում ենք, և՛ Աբրահամ Խոշաբեցին և՛ Աբրահամ Կրետացին, ըստ երևույթին, վարել են Մայր Աթոռի գրագրությունը և հոգ տարել կարևոր փաստաթղթերի մասին, որոնցից հետագայում մեծապես օգտվել է Միմեոն Երևանցին՝ Ջամբո-ը գրելիս:

Միմեոն Երևանցին հաջորդ հինգ կաթողիկոսների աթոռակալության տա-րիներին արդեն ակտիվ գործունեություն է ծավալում Մայր Աթոռում: Այդ կա-թողիկոսները բարձր են գնահատել նրա արժանիքները՝ ամենատարբեր կարևոր առաքելություններ հանձնարարելով նրան: Միմեոն Երևանցու կենսագրության մեջ ակտիվ ձեռնարկումների մի կարևոր շրջան են կազմում Ղազար Ա Ջահ-կեցի (1737-1751) կաթողիկոսի գործունեության տարիները: Սա հակասական մի ժամանակաշրջան էր ինչպես հայ իրականության, այնպես էլ Միմեոն Երևանցու համար: Պարսկական իշխանությունների կամայականությունները, միջամտությունը էջմիածնի գործերին դարձել էր սովորական մի երևույթ¹¹ : Ղազար կաթողիկոսը «երիցս անգամ ընկեցեալ եղև ի յԱթոռոյն», ինչպես «Նատր-Շահէն», այնպես էլ «յՕսմանցոց երկրի սեւազլխաց և միաբանից սրբոյ Աթոռոյս»: Էջմիածնի այս անորոշ վիճակին նպաստում էին ինչպես ներքին գործոնները, այնպես էլ Պարսից և Օսմանցի իշխանավորների միջամտություն-ները: Հետևելով դեպքերի զարգացումներին, պետք է արձանագրել, որ ըստ երևույթին Ջահկեցին այնքան էլ բարյացակամ վերաբերմունք չի ունեցել երիտասարդ հոգևորական Միմեոն Երևանցու հանդեպ, չնայած որ հետագա-յում վերջինս Ջամբո-ում բացառապես դրվատանքով է նկարագրում կաթողի-կոսին՝ «սա էր այր գիտնական և ճարտարալեզու, հանճարեղ և փառապերճ»¹² :

Միմեոն Երևանցու ակտիվ գործունեությունը սկսվում է Ղազար Ջահկեցի կաթողիկոսի օրոք, որի հանձնարարությամբ նախ նշանակվում է Բայազետի նվիրակ Հարություն Զուղայեցու օգնական: Գիտենք, որ որոշ ժամանակ պաշտո-նավարելուց հետո նա վերադառնում է էջմիածին և ձեռագրվում սարկավագ¹³ : Ապա, որպես նվիրակի օգնական՝ Հարություն Զուղայեցու հետ մեկնում է Հնդկաստան: Այստեղ Հարություն նվիրակը 1743 թ. մահանում է¹⁴, և հնդկա-հայ համայնքի խնդրանքով, Ղազար կաթողիկոսը Միմեոն Երևանցուն է նշանա-կում նվիրակ: Ջամբո-ի հաղորդած տեղեկությունների համաձայն՝ Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի նվիրակը հանդես էր գալիս «Իբր փոխանորդ»՝ հայոց կա-

¹⁰ Ջամբո, էջ 30:

¹¹ Մխչյալ Ջամչեան, Պատմութիւն հայոց, Կ. Գ, Վեներա, 1786, էջ 817:

¹² Ջամբո, էջ 31:

¹³ Գիւան հայոց պատմութեան, Գիրք Գ., էջ 45:

¹⁴ Օրմանեան Մ., նշվ. աշխ., էջ 3493:

թողիկոսի, և նրա պարտականությունն էր «քննել և վերահասու լինել զորպիսաբար կացութեանց եկեղեցեաց և եկեղեցականաց»¹⁵ : Նվիրակի խնդիրն էր նաև քարոզներ կարդալը և, որ շատ կարևոր էր էջմիածնի համար՝ հավաքել և նվիրաբերված գումարները ուղարկել էջմիածին¹⁶ : Ակնհայտ է, որ հայոց կաթողիկոսները ջանում էին որպես նվիրակ ուղարկել այնպիսի գործիչների, որոնք իրենց կերպարով, քարոզներով և ակտիվ գործունեությամբ կկարողանային թեմը պահել էջմիածնի հոգևոր ազդեցության տակ, կապեր հաստատել տեղի հեղինակավոր գործիչների հետ և ապահովել էջմիածին-թեմ ակտիվ կապերը, այդ թվում՝ նաև ֆինանսական:

Միմեոն Երևանցին որպես Հնդկաստանում էջմիածնի նվիրակ (1743-1747) ուներ բավական մեծ հոգևոր լիազորություններ: Համաձայն Զամբու-ի համայնքը պետք է անտրտունջ ընդունեն կաթողիկոսի ուղարկած նվիրակին և նրա իշխանությունն ավելին էր, քան վիճակի առաջնորդինը՝ «նախագահ ունելով քան զնա տեղեալ և պատուով»¹⁷ : Նա այստեղ ծավալում է ակտիվ գործունեություն՝ թե՛ հոգևոր, թե՛ հասարակական կյանքում և «անարատ, մաքուր ու անբասիր»¹⁸ վարքի շնորհիվ միավորում է իր շուրջ: Ինչպես գիտենք, հնդկահայ մեծահարուստ համայնքը տոգորված էր ազատագրական գաղափարներով, հայրենիքի նկատմամբ կարոտով, և Միմեոնի անձը մեծապես ընդունելի է դառնում այդ մարդկանց համար, համայնքը մեծ տեղ է տալիս նրան՝ որպես էջմիածնի ներկայացուցչի: Հնդկահայ համայնքի ձգտումները՝ ապահովել սերտ և ամուր կապեր հայրենիքի հետ, ամբողջովին արտահայտվում էին այն վերաբերմունքով, որ ցուցաբերվում էր էջմիածնի նվիրակին: Պատահական չէ, որ այդ տարիներին էջմիածնի ներկայացուցչի հետ սերտ կապեր են հաստատում բազմաթիվ մեծահարուստ հնդկահայ գործիչներ և ընտանիքներ, որոնցից Գրիգոր Միքայելյան Չաքիկենցը հետագայում մեծապես աջակցում է կաթողիկոս դարձած Միմեոն Երևանցուն՝ հոգալով էջմիածնում տպարանի հիմնադրման ծախսերը:

Միմեոն Երևանցին փայլուն կերպով է ավարտում իր պաշտոնավարումը Հնդկաստանում (վերադարձի ճանապարհին լինելով նաև Զուղայում)՝ մեծաթիվ և մեծարժեք նվիրատվություններ հավաքելով և դրանք ուղարկելով կաթողիկոսին, որպես նվիրակ լավագույնս կատարելով իր առջև դրված խնդիրը:

Այս հանգամանքը, ըստ երևույթին, տպավորում է Ղազար Զահկեցուն, ինչի արդյունքում էլ էջմիածին վերադառնալուց անմիջապես հետո՝ 1747 թ., Միմեոնն արժանանում է վարդապետական աստիճանի:

¹⁵ Զամբու, էջ 52:

¹⁶ **Խաչատուր Կանայան**, «էջմիածնի նվիրակաճորդունը ժԸ դարերում», էջմիածին, 1977, հմր. Բ, էջ 49:

¹⁷ Զամբու, էջ 53:

¹⁸ Դիւան հայոց պատմութեան, Գիրք Գ., էջ ԿԸ:

Այնուհետև ամեն ինչ այնքան էլ հարթ չի ընթանում կաթողիկոսի և նորըն-
ծա վարդապետի հարաբերություններում: Այստեղ խնդիրը բարդանում էր
եկեղեցու ներսում հակադիր խմբավորումների գործունեությամբ, որոնք ավե-
լի էին սրվում պարսից և օսմանյան իշխանությունների միջամտությունների և
հետապնդումների հետևանքով: Բավական սուր պայքար է ծավալվում եկեղե-
ցու ներսում, որի արդյունքը լինում է այն, որ Ղազար կաթողիկոսը հեռացվում
է կաթողիկոսական աթոռից, նոր կաթողիկոս է ընտրվում Պետրոս Քյուլսուրը
(1747-48), որի օրոք արդեն անուն հանած Միմենոն վարդապետը վարում է էջ-
միածնի ամբողջ գրագրությունը: Ահա այս առիթով է, որ առավել սրվում են
Ղազար Զահկեցու և Միմենոն վարդապետի հարաբերությունները: Որպես
հետևանք, վերստին վերահաստատվելով կաթողիկոսական գահին՝ Ղազար Զահ-
կեցին սկսում է հետապնդել Միմենոնին, իսկ նա, հետևելով իր ուսուցիչ Հակոբ
Շամախեցու խորհրդին, Պետրոս կաթողիկոսի թույլտվությամբ հեռանում է էջ-
միածնից: 1749 թ. նա հայտնվում է Կարսում, իսկ հետո՝ Կ. Պոլսում, որտեղ
արժանանում է լավ ընդունելության¹⁹: Ղազար կաթողիկոսի հետապնդումնե-
րը, սակայն, այսքանով չեն վերջանում ընդհուպ մինչև նրա մահը՝ 1751 թ.: Մի-
մենոն Երևանցին Կ. Պոլսում (1749-1752) ապրած տարիներին աչքի է ընկնում
ակտիվ հասարակական, հոգևոր և գիտական գործունեությամբ: Նա այստեղ
մտերմանում է Ակնեցի Յաղուբ աղայի հետ, որը շուտով վեր է ածվում բարե-
կամություն և հենց վերջինիս ակտիվ աջակցությամբ նա կարողանում է դիմա-
գրավել Զահկեցու մեղադրանքներին և հետապնդումներին:

Միմենոն Երևանցու հոգևոր, գիտական և հասարակական գործունեության
տեսանկյունից Հնդկաստանից հետո հսկայական դեր են խաղում Կ. Պոլսում
ապրած նրա տարիները: Այստեղ է, որ հանդես է գալիս իր փիլիսոփայական
դասերով Պորփյուրի և Դավիթ Անհաղթի մասին, դասավանդում է Հովհաննես
Բաղիշեցու բացած դպրոցում²⁰: Այս շրջանում է, որ Միմենոն Երևանցին շարու-
նակում է 1747 թ.-ից սկսած իր աշխատանքը՝ «Մատենագրությունք» վեր-
նագրված երկասիրությունը, որը հայտնի է նաև «Լուծմունք արտաքնոց»
անվամբ, որտեղ նա կատարել է փիլիսոփայական գործերի մեկնություններ²¹:

1752 թ. Յաղուբ աղայի հետ մեծ շուքով ուխտ է կազմակերպում Երու-
սաղեմ²²: Այս ուխտագնացության և Երուսաղեմում բազմաթիվ ճանաչված ու

¹⁹ Դիւան հայոց պատմութեան, Գիրք Գ., էջ ՀԱ:

²⁰ Քրիստոնեա Հայաստան հանրագիտարան, Եր., 2002, էջ 626:

²¹ Հեղինակն աշխատության հիշատակարանում նշել է իր կատարած աշխատանքի նպա-
տակը. «Քանզի մանաւանդապէս միտ մեր այս էր, զի խրքնաբառ շարադրութիւն այսոցիկ
գրոցս եւ դժուարիմաց միտսն լուծէաք, այլ ոչ զայլաբանութիւն եւ կամ յինքնէ գնոր իմն
բնախօսութիւն առնել, ուստի, զդժուարիմաց տեղեաց զսկիզբն միայն առեալ, եղաք ի
բանի եւ ենք նորին զլուծմունսն ոչ դնելով զամենայն բնաբանսն ի միջի», տե՛ս ՄՄ 1818,
Միւլոն Երևանցի, Մատենագրութիւնք, ք. 134բ:

²² Դիւան հայոց պատմութեան, Գիրք Գ., էջ ՀԲ:

ազդեցիկ հոգևորականների առջև քարոզող հանդես գալու շնորհիվ Սիմեոն Երևանցու հեղինակությունն ու դիրքերը ամրապնդվեցին: Դրան նպաստեց նաև այն, որ նա հեղինակ էր Քարոզգրքի, որ սկսել էր գրել հենց Կ. Պոլսում ապրած տարիներին²³, և հոգևոր տարբեր թեմաների և արարողությունների վերաբերող թվով շուրջ 100 քարոզների²⁴:

Հաջորդ կաթողիկոսը, որին անդրադարձ է կատարվել Ջամբո-ում, սակայն առանց էական մանրամասների, Մինաս Ա Ակնեցին է (1751-1753): Այս կաթողիկոսի աթոռակալման կարճատև ժամանակաշրջանը համընկնում է Իրանում տիրող անիշխանության շրջանի հետ: Այս փաստը ցավով է արձանագրում Սիմեոն Երևանցին, նշելով, որ Նադիր շահի սպանությունից հետո «բարձաւ իսպառ թագավորութիւն Պարսից, և երկիրս մատնեցաւ ի ձեռս ինքնագլուխ և աներկիւղ բռնաւորաց. և անկաւ ի մեծ թշուառութիւնս» և որ ամենակարևորն է՝ «այսպէս է մինչև ցայսօր, որում Տէր այց արասցէ»²⁵: Ինչպես տեսնում ենք պարսկական տիրապետության թուլացմամբ երկրում ստեղծվել էր անկայուն իրավիճակ, որը շարունակվել է նաև Սիմեոն Երևանցու կաթողիկոսության շրջանում և լուրջ վտանգ էր ներկայացնում էջմիածնի միասնականության համար: Այս պայմաններում պատահական չէ, որ Մինաս Ակնեցու ընտրության հարցում վճռական է լինում Օսմանյան իշխանությունների միջամտությունը²⁶:

Ակնեցուն հաջորդած Ալեքսանդր Բ Բյուզանդացու (1753-1755) ընտրության հարցում ևս վճռորոշ դեր է խաղում Պոլսո պատրիարքարանը²⁷: Կ. Պոլսից վերադառնալուց հետո՝ ըստ Չամչեանի՝ 1752 թ.-ից հետո, իսկ ըստ Օրմանեանի՝ 1754 թ. սկզբներին, Սիմեոն Երևանցին ձեռնադրվում է եպիսկոպոս և նշանակվում Արևմտյան Հայաստանի նվիրակ: Համոզիչ է թվում Մ. Օրմանեանի տեսակետը, քանի որ դատելով Ջամբո-ի հաղորդած տեղեկություններից, ըստ երևույթին, եպիսկոպոսական ձեռնադրությունը կատարվել է Ալեքսանդր կաթողիկոսի օրոք: Հօգուտ այս հանգամանքի է խոսում նաև Ջամբո-ի այն հաղորդումը, որ Սիմեոն Երևանցին, ի տարբերություն Մինաս կաթողիկոսի, կաթողիկոսական գահի արժանավոր աթոռակալ է համարում Ալեքսանդրին, «որ էր այր հեզաբարոյ և պարզամիտ, և բազմաշխատ, որդի և բնիկ միա-

²³ Կա երեք ինֆնագիր՝ ՄՄ 2212 (1748 թ., 1755 թ., 1758-1759 թթ., էջմիածին, Կ. Պոլիս), ՄՄ 2157 (1756 թ.) և ՄՄ 3375 (հավանաբար 1758 թ.):

²⁴ Դրանք ունեն ամբողջական և մասնակի բազմաթիվ ընդօրինակումներ՝ Մաշտոցյան Մատենադարանի շուրջ ութ տասնյակ ձեռագիր: Կան նաև Քարոզգրքի և քարոզների բազմաթիվ ընդօրինակություններ Երուսաղեմի, Վիեննայի, Հալեպի, Քավրիզի, Պետերբուրգի և այլ ձեռագրապահոցներում (մեր ձեռքի տակ եղած ձեռագրացուցակների ավյալներով՝ շուրջ 30):

²⁵ Ջամբո, էջ 32:

²⁶ Մ. Օրմանեան, նշվ. աշխ., էջ 3442:

²⁷ Նույն տեղում, էջ 3449:

բան սրբոյ Աթոռոյս: Եւ ունի զբարերարութիւնս բազումս ի սուրբ Աթոռս ի մանկութենէ»²⁸:

1756 թ. սկզբներին Միմեոն եպիսկոպոսը կրկին վերադառնում է Կ. Պոլիս՝ շարունակելով գործել որպես էջմիածնի նվիրակ, նաև Ալեքսանդրի Բ-ի մահից հետո կաթողիկոսի ընտրության հարցի քննարկումներին մասնակցելու նպատակով²⁹: Միմեոն Երևանցու այս գործունեությունը զուգորդվում է հոգևոր քարոզներով և Պոլսահայ համայնքի հետ կազմակերպված բազմաթիվ հանդիպումներով: Նա ամենայն մանրամասնությամբ ծանոթանում է Կ. Պոլսի և մոտակա թեմերի խնդիրներին և անբասիր վարքի շնորհիվ մեծ հեղինակություն է ձեռք բերում հայ համայնքում³⁰ նպաստելով էջմիածնի դիրքերի ամրապնդմանը:

Հաջորդ կաթողիկոսի ընտրությունը կատարվում է հոգևոր Սահակ Ե Ահագինի (1756-1759), որն ընտրվում է Կ. Պոլսում, բայց ոչ օծվում է, ոչ էլ գալիս էջմիածին³¹: Այդ անորոշ վիճակում էջմիածնի գործերը վարում է Միմեոն Երևանցու ուսուցիչ, ապագա կաթողիկոս Հակոբ Շամախեցին³²:

Նոր կաթողիկոսի ընտրությունից հետո, ինչին բացահայտ ընդդիմանում էր Միմեոն Երևանցին, նա անցնում է Զմյուռնիա (այստեղ էր գտնվում իր մտերիմ Աբրահամ վրդ Աստապատցին)³³, որտեղ ևս ակտիվ կրթական և ուսումնական գործունեություն է ծավալում, մասնակցում և հովանավորում տեղի հայկական տպարանի ստեղծման աշխատանքները³⁴:

1759 թ. Ամենայն Հայոց կաթողիկոս է ընտրվում Հայրապետության տեղապահ, իսկ փաստացի՝ Սահակ Ե Ահագինի բացակայության պայմաններում կաթողիկոսության բոլոր գործերը վարող, Միմեոն Երևանցու սիրելի ուսուցիչ և հովանավոր Հակոբ Շամախեցին (1759-1763), որին նա անվանում էր «զհոգևոր ծնօղն իմ եւ զվարժապետս»³⁵: Պատահական չէ, որ այս ընտրության հարցում վճռորոշ դեր է խաղում նաև Կ. Պոլսում գտնվող Միմեոն Երևանցին:

²⁸ Զամբո, էջ 32:

²⁹ Գլխավորում էր այն պատվիրակությունը, որը պետք է հանդիպեր Կ. Պոլսի պատրիարք Նալեանի հետ՝ կաթողիկոսի ընտրության հարցը քննարկելու, տե՛ս Մ. Օրմանեան, նշվ. աշխ., էջ 3452-53:

³⁰ Նա քննում էր այն բոլոր դեպքերը, երբ մարդիկ կտակում էին իրենց ունեցվածքը Մայր Աթոռին, «մանրակրկիտ հետազոտութեամբ» աշխատում էր պարզել, արդյո՞ք հանգուցյալը ժառանգներ թողել է, արդյո՞ք նրանք կարիքի մեջ են, և նման դեպքերում իր պատասխանատվությամբ նրանց բաժին էր հանում այդ կտակից, տե՛ս Գիսա Բահանայ Աղանեանց, Գիւան հայոց պատմութեան, Գիրք Գ., էջ 2է:

³¹ Զամբո, էջ 32:

³² Մ. Օրմանեան, նշվ. աշխ., էջ 3453:

³³ Մ. Զամբո, նշվ. աշխ., էջ 866:

³⁴ Աւրակ Ալպոյանյան, «Զմյուռնիո տպարանները», Պատմա-բանասիրական հանդես, N 2 (25), 1964, էջ 71:

³⁵ ՄՄ 1818, ք. 135բ:

Նրա ջանքերով և Սահակ կաթողիկոսի դեմ ծավալած ակտիվ պայքարի շնորհիվ է, որ 1759 թ. օգոստոսին Կ. Պոլսում գումարվում է ժողով, որը չեղյալ է հայտարարում Սահակ կաթողիկոսի ընտրությունը, և կաթողիկոս է հռչակվում Հակոբ Շամախեցին³⁶, որը երկար տարիներ վարում էր էջմիածնի գործերը և ինքն էր կազմում բազմաթիվ փաստաթղթեր, «եւ էր տեղեակ արքունական և դատաւորական» օրենքներին³⁷: Նրա կազմած փաստաթղթերը որպէս օրինակ են ծառայել նաև Սիմեոն Երևանցու կաթողիկոսության շրջանում:

1759 թ. Սիմեոն Երևանցին շտապում է էջմիածին՝ հանդիպելու իր ուսուցչին, սակայն այստեղ երկար չի մնում: Նորընծա կաթողիկոսը, ըստ արժանվույն գնահատելով նրա՝ որպէս նվիրակի գործունեությունը, կրկին ուղարկում է Կ. Պոլիս՝ շարունակելու իր աշխատանքը:

Շամախեցու մահից հետո, 1763 թ. Սիմեոն Երևանցին ընտրվում և ապրիլի 20-ին օծվում է Ամենայն հայոց կաթողիկոս: Այս իրադարձությամբ փոխվում է կաթողիկոսների ընտրության հարցում Կ. Պոլսի որոշիչ դերը: Նախորդ շրջանում այն մեծապէս պայմանավորված էր Արևելյան Հայաստանում Օսմանյան կայսրության քաղաքականության ակտիվացմամբ և Պարսկական տիրապետության թուլացմամբ³⁸: Օսմանյան իշխանությունները ակտիվորեն միջամտում էին կաթողիկոսների ընտրությանը, և ըստ երևույթին այդ ընտրությունը առաջին հերթին կատարվում էր Կ. Պոլսում: Այս անգամ, սակայն, պայմանավորված նաև քաղաքական իրադրության փոփոխությամբ, ընտրության հարցում վճռական դեր են խաղում ինչպէս պարսկական իշխանությունները, այնպէս էլ վրաց Հերակլ Բ (1720-1798) թագավորը: Օծումից անմիջապէս հետո Սիմեոն Երևանցին ներկայանում է Երևանի Հուսէյն Ալի խանին:³⁹ Պահպանվել է նաև մի փաստաթուղթ, որը հայ հոգևորականների ուղերձն է վրաց Հերակլ թագավորին՝ Սիմեոն Երևանցու ընտրության հարցի շուրջ⁴⁰:

Ճիշտ է, կաթողիկոսի ընտրությունը կատարվում է անմիջականորեն էջմիածնում, սակայն ոչ առանց հակասությունների, ինչի մասին են վկայում այն 5 անարդյունք ժողովները, որոնց ժամանակ այդպէս էլ չի հաջողվում ընտրել կաթողիկոս. միայն վերջին ժողովի ժամանակ է առաջադրվում Սիմեոն Երևանցու թեկնածությունը, և նա անմիջապէս ընտրվում է⁴¹:

Սիմեոն Երևանցին ընդունելի անձ էր էջմիածնի համար. նա Ս. Աթոռից էր, և նրա գործունեությունն ու ձեռք բերած հեղինակությունը Կ. Պոլսի հասարա-

³⁶ Մ. Օրմանեան, նշվ. աշխ., էջ 3473:

³⁷ Զամբո, էջ 33:

³⁸ Աւմէն Այվազյան, նշվ. աշխ., էջ 147:

³⁹ Գիւան հայոց պատմութեան, Գիրք Գ., էջ 2Ա:

⁴⁰ ՀԱԱ, ֆոնդ 332, ցուցակ 1, գործ 787, թերթ 1:

⁴¹ Գիւան հայոց պատմութեան, հրատարակեց Գիւտ Բանանայ Աղանեանց, Գիրք ԺԱ., Սիմեոն կաթողիկոսի Յիշատակարանը, մասն 3-րդ, Թիֆլիս 1913, էջ 2Թ-Զ:

կուլթյան ամենատարբեր խավերում հայտնի էին բոլորին: Ավելորդ չենք համարում նշել հայոց կաթողիկոսին ներկայացվող պահանջներին նրա լիարժեք համապատասխանությունը՝ «զարժանաւորութիւնն և զկարողութիւն անձի», «գօգուտն սրբոյ Աթոռոյն» և «հասարակաց հաւանութիւնն և զանգայթակղելի գոլն»⁴²: Այսպիսով, շնայած Պոլսահայ հոգևորականության բացակայությանը, Միմեոն Երևանցին լիովին բավարարում էր էջմիածնի ժողովականների պահանջներին: Այնուհանդերձ, ուշագրավ է Մ. Օրմանյանի այն դիտարկումը, թե կաթողիկոս ընտրվելուց հետո նա «հագիւ ութն ամիս յետոյ կրցաւ հանդարտ սրտով իր կաթողիկոսութեան վրայ վստահիլ»⁴³: Չանտեսենք նաև նրա այն տեսակետը, որ միայն «Տաճկահայոց հաստատութիւնը ընդունելով», կաթողիկոսը ձեռնամուխ է լինում իր «համարձակ» գործունեությանը: Իսկ ըստ Չամչյանի՝ նորընծա կաթողիկոսը Կ. Պոլիս ուղարկած գրությունը ցանկանում էր մեղմել պոլսեցիների տրամադրությունները և հատուկ շեշտում. «ես ոչ իմովս ինչ կամօք օծայ կաթողիկոս, այլ յընտրութենէ միաբանիցս»⁴⁴:

Փաստն այն է, որ նորընծա կաթողիկոսն անձնապես լավ հարաբերությունների մեջ էր ինչպես օսմանյան փաշաների, այնպես էլ Երևանի պարսից խանի և վրաց Հերակլ Բ թագավորի հետ, որը պարսկական տիրապետության թուլացման պայմաններում իշխող դիրք էր գրավում տարածաշրջանում: Եթե ընդունենք, որ Միմեոն Երևանցին իր ընտրությունից հետո որոշակի կախվածություն էր զգում Կ. Պոլսից, ապա հետագայում նա ամեն ջանք գործադրում է նվազեցնելու Պոլսո դերը, մասնակցությունը և ազդեցությունը հայ հոգևոր կյանքում: Չամբո-ում հավելված է ընդարձակ մի ամբողջ գլուխ, որտեղ խոսվում է Միմեոն Երևանցի կաթողիկոսի գործերի մասին⁴⁵:

Նրա ընտրությունը որպես Ամենայն հայոց կաթողիկոս համահունչ էր երկրում տիրող ներքաղաքական իրավիճակին, միաժամանակ նա արդեն իսկ մեծ համբավ ունեցող գործիչ էր և ընդունելի էր ինչպես տեղական իշխողների, այնպես էլ հայ հոգևորականության համար:

Ամփոփելով փաստենք, որ Միմեոն Երևանցու հեղինակած Չամբո աշխատությունը պարունակում է կարևոր տեղեկություններ, որոնք վերաբերում են իր նախորդ կաթողիկոսների գործունեությանը: Դիտարկելով Չամբո-ի հազորդած տեղեկությունները մեր ձեռքի տակ եղած այլ աղբյուրների համատեքստում՝ հնարավորություն է ստեղծվում ամբողջացնել և լրացնել առանձին կաթողիկոսների կյանքի և գործունեության վերաբերյալ եղած տվյալները և Միմեոն Երևանցու ծավալած գործունեությունը Հնդկաստանում, Կ. Պոլսում,

⁴² Չամբո, էջ 59: ՄՄ 978, 9-րդ գրուխն ամբողջովին նվիրված է նոր կաթողիկոսի ընտրության և օման ընթացակարգին:

⁴³ Մ. Օրմանեան, նշվ. աշխ., էջ 3498:

⁴⁴ Մ. Չամչեան, նշվ. աշխ., էջ 872:

⁴⁵ ՄՄ 978, քք. 27ա-31բ:

Արևմտյան Հայաստանում, իր նախորդ կաթողիկոսների ժամանակաշրջանում, որի ընթացքում նա կատարում է կարևոր հանձնարարություններ և առաքելություն՝ աչքի ընկնելով անձնական բարձր հատկանիշներով, հոգևոր, գիտական և հասարակական գործունեությամբ:

Грант Оганян

Деятельность Симеона Ереванци до его избрания католикосом по книге *Джамбр*

Период деятельности католикоса Симеона Ереванци (год рожд. 1710, католикос - 1763-1780) – один из важнейших этапов в истории Армении. Симеон Ереванци известен своей социальной, политической, духовной, культурной и научной деятельностью, а его работа *Джамбр* («Памятная книга, зеркало и сборник всех обстоятельств святого престола Эчмиадзина и окрестных монастырей»), написанная 1765 г., является важнейшим первоисточником по изучении истории Армении XVII-XVIII вв.

Джамбр Симеона Ереванци содержит важные сведения о предыдущих Армянских католикосах. Изучение сведения *Джамбра* и сопоставление их с другими первоисточниками дает возможность дополнить недостающие сведения о жизни и деятельности ряда Армянских католикосов, а также деятельности самого Симеона Ереванци в Индии, в Константинополе и в Западной Армении.

Hrant Ohanyan

The activities of Simeon Yerevantsi before his election as a catholicos, according to "Jambr"

The period of the rule of Catholicos Simeon of Yerevan (born in 1710, Catholicos in 1763-1780) is one of the crucial periods in the history of Armenia. Simeon of Yerevan is known for his social, political, spiritual, cultural and scientific activities. His work called *Jambr* (from *Chambre*), written in 1765, is an irreplaceable primary source for the study of Armenian history of XVII-XVIII centuries.

Putting the evidences provided by *Jambr* in the context of data from other sources gives us an opportunity to add and complete the picture of the activities and life of the different Catholicoi, as well as the activities of Simeon of Erevan in India, Constantinople and Western Armenia.